

דו"ח מסכם מקרי בוחן

חקר מקרי הבוחן, כחלק מהמחקר, נועדו להעריך את המחירים הגבוהים והסבל האנושי שגובה הסכסוך בין ישראל לפלסטינים וכן להראות את הקשר ביניהם לחוסר אמון כלפי הצד השני ולעמדות השליליות כלפי תהליך השלום. התגובות והעמדות בקרב המרואיינים הושו בהתייחס לרמות הסבל והקשיים השונים אליהם נחשפו.

שלושת הנושאים שנבחרו לשמש כמקרי בוחן הם:

- 1) **משפחות ויחידים שנפגעו מפיגועי טרור.**
- 2) **סבלם של תושבי "עוטף עזה" שסבלו מיירי רקטות ובלוני תבערה מרצועת עזה.**
- 3) **הקשיים של יוצאי צבא ששירתו בשטחי הגדה המערבית (יהודה ושומרון).**

בכל אחד מן הנושאים שהוגדרו כמקרי בוחן רואיינו 12 משיבים, ברמות רמות שונות של סבל. בשל מגפת הקורונה, חוקרי מרכז "מאקרו" ערכו את הראיונות האישיים בטלפון, בטכניקה של 'ראיון עומק', על פי "בנק שאלות" שהוכן מראש. הראיונות נערכו במהלך התקופה מדצמבר 2020 ועד פברואר 2021. כל המרואיינים גויסו למחקר באמצעות מאגרי מידע שונים, קשרים אישיים וארכיוני חדשות בכלי תקשורת שונים. הפעילות המוגדרת כ"מקרי בוחן" מקושרת לשלושת הסקרים שנערכו בקרב המשיבים הרלוונטיים באותם נושאים (של מקרי הבוחן), כמו גם לשתי קבוצות המיקוד שנערכו לאחר מכן. בסיכום הכולל הושו הנתונים והממצאים גם לסקר דעת הקהל המקיף שנערך במסגרת המחקר. הדו"ח מבוסס על ממצאי הראיונות ואושש במחקרים ומקורות נוספים.

דגשים עיקריים

בכל שלושת הנושאים של מקרי הבוחן, המרואיינים דיווחו על מגוון רחב של השפעות שליליות אישיות, משפחתיות וחברתיות וכן מחירים אישיים: עצב ודיכאון, מתח פוסט טראומטי, "עצירת חיים", עיכובים בקריירה, הפרעות בחיי המשפחה ובדידות חברתית. רוב אלה שנפגעו העדיפו לקבל

תמיכה ממשפחתם ומסביבתם הקרובה ולהסתמך על חוסן אישי וקהילתי, אך לא לבקש סיוע מארגונים מקצועיים.

כאשר בוחנים את שינוי העמדות לגבי הסכסוך, מצאנו שההשפעה היא דו-צדדית. בקרב חלק מהמרואיינים ראינו הקצנה מסוימת בעמדות האישיות והגברת חוסר האמון, בעוד שחלקם האחר של המרואיינים ציין כי מה שקרה להם צריך להגביר את המאמצים למציאת פתרון לסכסוך. הם ראו בניסיונם האישי אירוע בודד, שנבע אמנם מן המציאות של הסכסוך, אך רובם לא הפכו אותו לעמדת חוסר אמון כלפי הפלסטינים.

בקרב מרואיינים, שהיו פחות מעורבים או חשופים למצוקות ולקשיים, מצאנו ביטויים של הזדהות עם אלה שנחשפו בעוצמה גבוהה יותר למצוקות ולקשיים. חלקם דיווחו כי הם מבינים את הרדיקליזציה בעמדות וחלקם הושפעו באופן דומה על ידי האירועים. עם זאת, התגובות שלהם, בכל רמות ההתייחסות, היו הרבה יותר מתוננות. בדומה לתגובות של נפגעים ישירים, היו גם כאלה שעמדותיהם התומכות בפתרון הסכסוך בדרכי שלום התחזקו.

המימצא המשמעותי הוא שהאירועים, גם הקיצוניים ביותר, לא השפיעו על אימוץ עמדות חדשות, אלא, בעיקר, העצימו את העמדות הקיימות. בקרב רוב המרואיינים, מקור העמדות השונות - תמיכה או התנגדות לתהליך השלום - הוא אידיאולוגי, דתי וקשור לסביבה החברתית ולקבוצת השתייכות החברתית. משמעות הדבר היא שההתנסויות הקשות עובדו באמצעות "המערך הנפשי" וסט העמדות הקיים בסביבה החברתית בה חיו המשיבים, שם עוצבה השקפת עולמם בכל הנוגע לסכסוך הישראלי-פלסטיני.

ממצאים עיקריים

למרות שאזרחים רבים נחשפו באופן אישי לפיגועי טרור, עבור רוב הציבור בישראל, מצב הלחץ נובע מגורמים שונים. ניתן לומר, כי לאורך השנים הציבור הישראלי התרגל למצבי מלחמה וטרור.¹

¹ ציפי ישראלי, "מדד הביטחון הלאומי: מגמות בדעת הקהל בישראל" 2012-2018, INSS

במהלך האינתיפאדה השנייה הציבור הישראלי יכל לחזות באופן סביר שלאחר פיגוע מסוים יתבצע אירוע טרור נוסף. הטרור הקטלני הפך לחלק מדרך החיים האזרחית שלהמדינה. עם זאת, אי אפשר היה לחזות היכן, מתי ומי ייפגע בפיגוע הבא. זהו גורם משמעותי של מתח וחרדה. שלא כמו טראומות בקרב יחידים, כגון שוד או אונס, פיגועי טרור הם אסונות שמתרחשים בגלים חוזרים ובמעגלים נרחבים של הציבור הרחב, הנתון לחשיפה ולפגיעה בדרגות שונות.

בנוסף לשרותי ההצלה הנכנסים לפעולה אחרי כל פיגוע טרור, פועלים שורה של נציגי שרותים מקצועיים: עובדים סוציאליים, רופאים, פסיכולוגים ומנהיגים דתיים וקהילתיים. זמן קצר לאחר מכן, הקהילה הנפגעת מוצפת פוליטיקאים ותקשורת, אבל הקורבנות נשארים בדרך כלל לבד - לכן הם חשים נטישה, כעס כלפי 'האויב' ואכזבה מן הממשלה שלא הצליחה למנוע את הפיגוע. לכן, אנו מוצאים כי הנפגעים נוטים להעזר ולהיתמך ע"י המשפחה שלהם והסביבה החברתית הקרובה שלהם ומשמעותית פחות ע"י השרותים המקצועיים השונים.

כל נפגעי פעולות הטרור דיווחו על המחירים האישיים שנאלצו לשלם; מחירים אישיים-רגשיים, ומחירים משפחתיים וחברתיים: עצב ודיכאון, מתח פוסט טראומטי, עיכובים בקריירה, הפרעות בחיי המשפחה ובדידות חברתית. הם ראו בניסיונם האישי אירוע בודד, שנבע אמנם מן המציאות של הסכסוך, אך רובם לא הפכו אותו לעמדת חוסר אמון כלפי הפלסטינים.

מחקר שערך מרכז יפה באוניברסיטת תל-אביב ("החוסן הלאומי של ישראל: השפעת האינתיפאדה השנייה על החברה הישראלית", מאיר ארן, 2006)² הגיע למסקנה דומה: "המסקנה המתבקשת מניתוח זה היא שהאנתיפאדה הפלסטינית למרות קשייה ואורכה, לא שברה דפוסים נורמטיביים בעמדותיו ובהתנהגותו של הציבור הישראלי, יותר מכך, היא כנראה לא שברה את ההסכמה הלאומית בנוגע להתמודדות עם הפלסטינים"

למרות זאת, הציבור הישראלי אימץ עמדות ימניות ב-20 השנים האחרונות. נקודת המפנה הייתה הצהרתו של ברק לאחר כישלון פסגת קמפ דייוויד באוקטובר 2000 - "היום, התמונה המסתמנת, היא שככל הנראה אין פרטנר לשלום. האמת הזו כואבת, אבל זו האמת, ועלינו להתעמת איתה

² ארן מאיר, חוסן לאומי בישראל: השפעת האינתיפאדה השנייה על החברה הישראלית, מרכז יפה, 2006.

בעיניים פקוחות ולהסיק את המסקנות הנדרשות".³ ההשפעה של הצהרה זו על הציבור הישראלי ועל התקשורת הייתה מיידית ועוצמתית. ישראלים רבים איבדו תקווה לאחר שנים של ניסיונות מתיש למשא ומתן לשלום. הנרטיב של "אין פרטנר" התקבע בתודעת הציבור הישראלי והתקשורת הישראלית הדהדה והעצימה אותו שוב ושוב.⁴

במקביל לשינוי בעמדות הציבור, גם התקשורת הישראלית הפכה לימנית יותר ויותר וממלאת תפקיד מרכזי בעיצוב דעת הקהל.⁵ "ישראל היום", למשל, העיתון הימני שיצא לאור בשנת 2007 ומאז מופץ ללא תשלום, הפך לעיתון הנפוץ ביותר בישראל.

בקרבת התושבים המתגוררים בסמוך לגבול עזה גילינו כי הם סובלים מן המתחויות הביטחונית באזור, בין אם נפגעו במישרין ובין אם לאו. רבים מן הילדים וחלק מן המבוגרים סובלים מתופעות של פוסט-טראומה (PTSD).⁶ בנוסף, הביטחון העצמי של ההורים ביכולתם להגן על ילדיהם התערער. משמעות הדבר היא כי כל אזעקת "צבע אדום" מתפרשת מיד כאיום על חייהם. הביטוי החיצוני לכך הוא שתושבים אלה נמצאים כל הזמן בעמדת "היכוננו". ילדים מתקשים מאוד להתרכז בלימודים ובאופן כללי לנהל את הפעילות היומיומית שלהם. המבוגרים מתקשים לתפקד בעבודה והמתח הרב שבו הם נתונים גורם להם גם להתפרצויות אלימות בתוך המשפחה. יותר ויותר אנשים סובלים מתסמינים של דיכאון. עם זאת, ניכר שחלקים גדולים של האוכלוסייה המקומית פיתחו התנהגות שנראית כמסתגלת למצב הקשה של חוסר ביטחון. חלק אחר של האוכלוסייה המקומית חי "על המזוודות". אלה אנשים שחיים במצב של חרדה גבוהה מאוד, במצב שבין להישאר בית או לברוח מהאזור. זהו מצב, שבאופן טבעי, גורם להם להרגיש חסרי ביטחון וחסרי מנוחה. גם כאן, התושבים מדברים על העובדה שהם מוצפים על ידי פוליטיקאים, פילנתרופים ואנשי מקצוע כפטריות אחרי הגשם, מבטיחים הבטחות ומציעים תוכניות מפתות - ואז נעלמים. יש לציין כי

³ **משרד החוץ**

<https://mfa.gov.il/mfa/pressroom/2000/pages/statement%20-%2007-%20אוקטובר-20.aspx>

⁴ דניאל בר-טל ועמירם רביב, "אזור הניחות של חברה בסכסוך", סטימצקי 2021, עמ' 120

⁵ דניאל בר-טל ועמירם רביב, שם, עמ' 201

⁶ <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5567685,00.html>

התושבים בקרבת גבול עזה נתמכים על ידי שירותים קהילתיים מקצועיים⁷, בנוסף לתמיכה שהם מקבלים ממשפחותיהם ומהסביבה החברתית שלהם.

כאשר בוחנים את שינוי העמדות לגבי הסכסוך, ההשפעות היו בשני הכיוונים. בקרב חלק מן המרואיינים, ראינו הקצנה מסוימת בעמדות האישיה ועליה של חוסר האמון, ואילו בחלק האחר ראינו את ההשפעה ההפוכה; ההבדל מוסבר באמצעות ההשפעה של הסביבה החברתית בה חיים המרואיינים השונים ובעמדות הפוליטיות הקודמות שלהם.

כאשר זנים בקשיים בקרב חיילים ששירתו בשטחים (יהודה ושומרון) יש לבחון שני סוגים עיקריים של קשיים; הראשון הוא הקושי להתמודד נפשית ופיזית עם הסכנות, כמו פגיעות ופציעות מצד האוכלוסייה המקומית. הקושי השני הוא ההתמודדות עם דרישות התפקיד בשירות הצבאי ובראשן הצורך להשתמש בכוח ובאמצעי לחימה בקרב אוכלוסייה אזרחית.

המשימות והחיכוך של חיילי צה"ל אל מול אוכלוסייה אזרחית, מציבים אותם לעתים קרובות במצבים בלתי אפשריים; התמודדות עם פרובוקציות ועלבונות מצד אוכלוסייה המודעת למגבלות המוטלות על חיילים, הדריכות המתמדת כנגד סכנה בלתי צפויה, העמימות לגבי מיהו תושב חף מפשע ומי חורש את הרוע, וכיצד להעריך מצב של סיכון עצמי המצדיק את השימוש בנשק. יתר על כן, השימוש בכוח ובאלימות, מונע לעתים על ידי זעם ורצון לנקמה על פגיעה שהייתה בעמיתים ובחברים הקרובים.

מצד אחד, קיים סיכון ממשי לההרג, ומצד שני- התנהגות כוחנית וארועים אלימים כנגד האוכלוסייה האזרחית. חוויות אלה בקרב החיילים עלולות להשפיע השפעות שליליות ארוכות טווח משולבות בתסמינים פוסט טראומטיים: עיסוק פולשני וחוזר על עצמו בחוויות טראומטיות; ניסיון להימנע מכל הקשור לשרות בשטחים; קשיי הרדמות וסיוטים; עצבנות וחוסר מנוחה; רגשות אשמה ובושה; קהות רגשית ואפתיה.

באשר לשימוש באלימות מצד חיילים במהלך שירותם הצבאי, הדבר שכיח ביותר כצורך במצבים מסכני חיים. עם זאת, לפעמים האלימות משמשת אמצעי לפורקן רגשי ולפעמים היא מונעת על ידי זעם ורצון

⁷הפעלת מענה נפשי לאוכלוסייה בשעת חירום. משרד הבריאות, צו מנכ"ל מס' 2018/7

לנקמה. לעיתים החיילים מביעים תחושות של ניצול בשל חוסר גיבוי או "בגידה" של המערכת הצבאית והממסד. תחושה זו מתרגמת לביטויי עוינות ולעיתים אף לגילויי אלימות. אלה הם ממצאי המצוקה העיקריים ורבים מהחיילים ממשיכים לשאת אותם לאורך זמן בחייהם האזרחיים.

כמו במקרים האחרים, לא מצאנו כי האירועים בשירות הצבאי משפיעים על עמדותיהם הפוליטיות של החיילים – לא בהגברת האמון או חוסר האמון - או בתמיכה או התנגדות לתהליך השלום. חיילים, באשר הם, נוטים לבדוד את חוויותיהם במהלך השירות הצבאי מכל הווייתם בהמשך.

יתר על כן, אנו יכולים לזהות בקרב חיילים ותיקים תופעה שניתן להגדיר כניסיון של "תיקון חברתי", שבמידה מסוימת, ניתן לראות בו מעין אמצעי להתמודדות עם האשמה שלהם (התופעה ניכרת במיוחד בקרב קצינים בדרגות גבוהות). עם זאת, יש להניח כי החיכוך הצבאי מול אוכלוסייה אזרחית והמשקעים המצטברים, מותירים בקרב צעירים ישראלים נורמות התנהגות שליליות בחברה הישראלית; נורמות הקשורות להתנהגות פרועה ואפילו אלימה, וכן טשטוש בין המותר לאסור.

לסיכום, המימצא המשמעותי הוא כי האירועים, גם הקשים ביותר, לא השפיעו על אימוץ עמדות חדשות, אלא רק העצימו עמדות קיימות, כאלה התומכות בתהליך השלום והן באמון, כמו גם עמדות הפוכות, של חוסר אמון והעדר תמיכה בכל הסדר. בין כל המרואינים – מקור העמדות השונות – תמיכה או התנגדות לתהליך השלום – הוא אידיאולוגי, דתי וקשור לסביבתם ולשתייכותם החברתית.

ב- 20 השנים האחרונות, מאז החלה האינתיפאדה השנייה, החלה ישראל לטפח את ה"חוסן חברתי", מושג הנכלל במושג אחר - "חוסן לאומי". בעקבות אירועי האינתיפאדה הוגדר "חוסן חברתי" כ"אינדיקטורים התנהגותיים ומודעים לחוסנה של החברה הישראלית לנוכח הפיגועים במהלך האינתיפאדה"⁸. מאז, ארגונים ומוסדות רבים מודדים את החוסן האישי, הקהילתי, החברתי והלאומי של ישראל, תוך שימוש בכלים שונים, ומפרסמים דו"חות על ממצאיהם האמפיריים. בשנת 2007, לאחר מלחמת לבנון השנייה, הוקמה רשת של 15 מרכזי חוסן קהילתיים באזורים הנמצאים תחת איום ביטחוני, ביישובי עוטף עזה ויישובי הצפון הסמוכים לגבול לבנון.

⁸ כנס הרצליה, 2003

פרויקט זה משותף למשרד הבריאות, משרד הביטחון, משרד החינוך, משרד האזרחים הוותיקים, משרד הרווחה והשירותים החברתיים, הרשויות המקומיות וקואליציית הטראומה הישראלית. המושג "חוסן קהילתי" המשמש בבסיס הפעילות של מרכזים אלה, בא לידי ביטוי במגוון רחב של שרותים: מפגשים קבוצתיים, הדרכה להורים וילדים על דרכים להתמודדות עם איום ביטחוני, מתן סיוע ותמיכה לתושבים נזקקים והקמה ותפעול של צוותי חירום וחוסן מקומיים ושכונתיים. מחקרי דעת קהל וסקרים, המתפרסמים בישראל, מגלים פעם אחר פעם כי הציבור הישראלי התרגל לחיות לצד איומי הטרור והמלחמה, החוזרים ונשנים, שלמרבה הצער, מתממשים מעת לעת גם במציאות (למשל, מחקרי דעת הקהל השנתיים שפרסם ה-INSS).⁹

אין מקום אחר בעולם שבו ננקטים פעולות לפיתוח חוסנם של ילדים כפי שנעשה בישראל, לא רק ביחס לגודל האוכלוסייה אלא גם במונחים אבסולוטיים. במהלך השנים, מאות אלפי ילדים ישראלים התנסו בפעילויות חוסן לחיזוק בריאותם הנפשית. התפתחות החוסן בקרב ילדים וגיוס צוותי חינוך בבתי הספר כדי לעשות זאת, נובעים מן התפיסה כי פעילויות המתבצעות בתוך בית הספר יכולות למתן את ההשפעות ארוכות הטווח של הטרור על ילדים ונוער. אוריינטציה זו, כי פעולות הנוגעות למצב הביטחוני היו חיוניות בבתי הספר, הייתה התפיסה המקצועית העיקרית של משרד החינוך בתחילת שנות האלפיים. בתגובה לפיגועים הרבים, שהתרחשו באנתיפאדת אלאקצא, הקים המשרד בשנת 2003 יחידה לטיפול במצבי לחץ וחירום. תוכנית ההתנתקות (מעזה) ומלחמת לבנון השנייה היו גם הן אבני דרך בפיתוחה והרחבת פעילותה של יחידה זו.

לאורך כל הדרך, הטכניקות שסדנאות החוסן מנסות להקנות למשתתפיהן – מורים ותלמידים – פועלות בשני ממדים: מצד אחד, הן נועדו לפתח מודעות לכל מגוון הרגשות האנושיים המתעוררים תחת איום קיומי, לתת להם שמות, לאפשר ואף לעודד ביטויים מילוליים ואחרים שלהם, כך שביטויים שונים ומגוונים ייחשבו לגיטימיים וייתפסו כנורמליים; מצד שני, המטרה היא לא רק להביע את הרגשות האלה, אלא גם להבטיח שהם יעובדו באופן מודע ולא יונחו בצד כרגשות גולמיים. לכן, תוכניות החוסן מציעות כלים לשליטה ברגשות "מזיקים" מבחינה חברתית (כמו כעס שיכול להוביל להתנהגות אגרסיבית).

⁹ INSS - המכון למחקרי ביטחון לאומי אוניברסיטת תל אביב,

בבדיקות מעמיקות יותר, תוכניות החוסן יוצרות אפקט תודעתי על האוכלוסייה, אשר, גם אם הוא חיצוני, זה עובד. עם זאת, הקשיים של התושבים לא באמת נפתרים. לכן, למרות 'תודעת החוסן', התושבים ממשיכים להיות מתוסכלים ממצבם. הם יודעים כי 'תודעת החוסן' איננה הפתרון האמיתי לבעיותיהם וכי האחריות היא על הממשלה.

מימוש תוכניות החוסן חשף גם הבדלי עמדות בין שחקנים שונים והציף רבדים שונות של הפוליטיקה המקומית. אחד המחקרים¹⁰ מציין את הפער בין המצוקה החברתית והכלכלית שמביעים תושבי שדרות, לבין השפה הפוליטית שבה הם מבטאים את הבעיות בפניהן הם עמדו ולבין שיח החוסן הרגשי של אנשי המקצוע בתחום בריאות הנפש שבאו לעזרתם. שיח רגשי זה עבר תהליך של דה-פוליטיזציה. לכן, הסכסוך שהפך להיות חלק מ"מצואות חיינו", עבר תהליך נורמליזציה. כל הנקודות לעיל משתלבות בהסבר מדוע הציבור הישראלי מושפע פחות ופחות ממצבים קשים הנובעים מהסכסוך.

---

¹⁰ פרידמן-פלג, קרן וגודמן, יהודה (2010). מהתערבות פוסט-טראומטית ועד חיסון הגוף החברתי: פרקטיקה ופוליטיקה של תוכנית חוסן בפריפריה. תרבות, רפואה ופסיכיאטריה 34(3): 442-421.

ביבליוגרפיה

אלי זומר ואבי בלייך (עורכים), "בריאות הנפש בצל הטרור: הניסיון הישראלי", הוצאת רמות – אוניברסיטת תל-אביב, 2005.

דניאל בר-טל ועמירם רביב, "אזור הנוחות של חברה בסכסוך", סטימצקי, 2021.

פרידמן-פלג, קרן וגודמן, יהודה (2010). מהתערבות פוסט-טראומטית ועד חיסון הגוף החברתי: פרגמטיקה ופוליטיקה של תוכנית חוסן בפריפריה. תרבות, רפואה ופסיכיאטריה 34(3).

מאיר אלרון, "החוסן הלאומי של ישראל: השפעת האינתיפאדה השנייה על החברה הישראלית", INSS, 2006.

לוי פאולה קאהן-סטרבצ'ינסקי, "צרכים ושירותים לילדים ובני נוער בגליל ובעוטף עזה- ממצאי סקרי הורים" (שבוצעו כחלק מהערכת מבצע החירום של הפדרציות היהודיות בצפון אמריקה לאחר מלחמת לבנון השנייה), מכון ברוקדייל, 2009.

ציפי ישראל, "מדד לביטחון לאומי - מחקר דעת קהל", INSS 2015-2016 - המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2016.

יואל אליצור (עורך) "כתם ענן אור" - חיילים, צבא וחברה באינתיפאדה, הקיבוץ המאוחד, 2012.

חוסה ברונר, גליה פלוטקין עמרמי, "הבטחת החוסן והאסון העתיד לבוא", ואן ליר, נובמבר 2020
רויטל יצחקי, הוועידה הבינלאומית הראשונה להשלכות הפסיכו-סוציאליות של אירועי טרור, IDC, 2009.

חוסן אישי ומשפחתי להתמודדות עם לחץ בשגרה ובחירום, משרד העבודה והרווחה והשירותים החברתיים, 2019.